

АНТАНІМІЧНЫЯ АДНОСІНЫ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З АГУЛЬНЫМ ЗНАЧЭННЕМ 'МНОГА' І 'МАЛА'

Мова з'яўляецца ўніверсальнай і неад'емнай часткай любога грамадства, культуры і свядомасці чалавека. Яе значнасць у жыцці людзей выклікае ўзнікненне новых каштоўнасных моўных сродкаў, якія адлюстроўваюць уяўленні аб рэчаіснасці і складаюць прасторавую карціну свету.

Так, побач з асноўнымі моўнымі адзінкамі – словамі, у мове існуюць найбольш значныя вобразныя сродкі намінацыі – фразеалагічныя адзінкі, што з'яўляюцца адметнымі паводле сваёй характарыстычнай і ацэначнай ролі, сэнсавага багацця і інш., з дапамогай чаго і адбываецца пазнанне таго вопыту народа, які зафіксаваны ў фразеалагічных адзінках і перададзены новым пакаленням для засваення.

Даследаванне гэтых унікальных адзінак мовы паказвае, што ў аснову іх стварэння пакладзены архетыпічныя схемы жыцця, ці архетыпічныя супрацьпастаўленні – “добра – зло”, “добра – дрэнна” і інш.

Менавіта з гэтых пазіцый нас і зацікавілі фразеалагізмы-антанімы – “выразы з палярна супрацьлеглым значэннем” [1, с. 89], у якіх адлюстравана ўяўленне народа пра няпэўную колькасць, што прадстаўлена ў супрацьлеглым вымярэнні – ‘многа’ і ‘мала’.

Аналіз фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы з агульным значэннем ‘многа’ (105 адзінак) і са значэннем ‘мала’ (41 адзінка), выдзеленых метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [2], паказвае, што пры агульнасці семантыкі фразеалагізмаў дзвюх груп кожная выяўляе найменне са значэннем няпэўнай колькасці, вылучаныя фразеалагічныя адзінкі адначасова і адрозніваюцца, ці назіраецца з'ява антаніміі, якая выяўляецца на ўзроўні кампанентнага складу, семантыкі, дадатковых адценняў значэнняў, спатучальнасці, ацэнкі, вобразнасці і інш. У рамках артыкула абмяжуемся адным з асноўных узроўняў, на якім вылучаныя фразеалагізмы са значэннем ‘многа’ і ‘мала’ прадстаўлены ў іх антаніміі – семантыцы.

Семантычны аналіз фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘многа’ і ‘мала’ паказвае, што абазначэнне няпэўнай колькасці гэтымі сродкамі мовы адбываецца на аснове дыферэнцыяцыі самага фразеалагічнага значэння супрацьлеглых прыслоўных паняццяў *многа* і *мала*.

Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, прыслоўе *многа* адносіцца да мнагазначных і мае два значэнні: 1) ‘у вялікай колькасці, у вялікай ступені; не мала’ *Лес быў вялікі і глухі, зверыны рознай ды птаства многа вадзілася. Чарнышэвіч. Гэты вечар даў многа спакою Марыне Паўлаўне. Зарэцкі. //* (пры выш. ст. і з прыназ. “на”); ‘значна, у значнай ступені. Многа больш. На многа раней’ *На многа вёрст былі відаць з гары Адсюль палі жытоў і канюшыны. З. Астапенка;* 2) ‘больш, чым патрэбна; лішне’ *Так ужо многа даставалася беднаму Цімошкі з-за гэтага чорнага быка. Пападала яму ад чужых, пападала і ад сваіх. Колас”* [3, с. 168]. А прыслоўе *мала* характарызуецца трыма ўніфікаванымі значэннямі: 1) ‘у невялікай, недастатковай колькасці, ступені; нямнога’ *Калодзеж быў неглыбокі, і вады ў ім было мала. Колас;* 2) ‘недастаткова; менш, чым патрэбна’ *У пакоі мала святла, толькі пад столлю – маленькая цьмяная лямпачка. Шамякін;* 3) у спалучэнні з займеннікамі і прыслоўямі *хто, што, дзе, калі* азначае ‘нямногія, нямногае; у нямногіх месцах, рэдка і г. д.’ *А вось і возера-акно, Якога мала дзе пабачыш. Колас* [3, с. 88].

Улік адметнасцей гэтых значэнняў, а іменна таго, што ў змесце кожнага з паняццяў ваганне сэнсу адбываецца паміж двума палярнымі кампанентамі – ‘многа’ і ‘мала’, дазваляе растлумачыць наяўнасць у беларускай літаратурнай мове дзвюх супрацьлеглых груп фразеалагізмаў са значэннем няпэўнай колькасці. Так, першую групу складаюць фразеалагічныя адзінкі з агульным значэннем ‘многа’: *ад пуза ў 2-ім значэнні; без ліку; валіцца цераз горла; да халеры; з ліхвой; імя каму, чаму легіён; мех з торбай; непачаты край (вугал, кут); повен (поўны) рот; раз за разам; сорок саракоў; хоць гаць гаці; цэлы воз і інш.,* а другая група змяшчае ў сабе фразеалагізмы з супрацьлеглым значэннем – ‘мала’: *адным вокам у 1-ым значэнні; вераб’ю па калена ў 2-ім значэнні; з горам паталам; кроплю за кропляй; мала-веля ў 1-ым значэнні; на вераб’іны скок; на маленькай; раз-два і ўсё; слова за словам; у абрэз; як кату і інш.*

Далейшы глыбінны аналіз фразеалагічных адзінак выдзеленых груп паказвае, што паняцце вялікай ці малой колькасці беларус пазначае праз разнастайныя ўяўленні, протасітуацыі, створаныя вобразы, але суадносіць іх з колькасцю людзей, грошай, прадметаў, клопатаў, спраў, дзеянняў і інш. ці ўвогуле каго-ці чаго-небудзь у вялікай ці мізэрнай наяўнасці.

Гэта падмацоўвае палажэнне аб тым, што самі паняцці ‘многа’ і ‘мала’ з’яўляюцца антанімічнымі, але фразеалагічныя адзінкі з гэтымі значэннямі не будуць з’яўляцца абсалютнымі антонімамі, што абумоўлена складанасцю семантычнай структуры выдзеленых фразеалагізмаў, ці звязана з тым, што чым больш удакладняецца чаго іменна многа, а чаго мала, тым менш антанімічных пар у складзе гэтых груп будзе прадстаўлена.

Аналіз фразеалагічных адзінак беларускай літаратурнай мовы са значэннем няпэўнай колькасці – ‘многа’ і ‘мала’ паказвае, што яны ўступаюць у антанімічныя адносіны і прадстаўлены ва ўяўленнях беларусаў у наступных бінарных апазіцыях:

1) многа (без меры ў 1-ым значэнні; да халеры; з лішкам у 1-ым значэнні; не кот наплакаў у 1-ым значэнні; пальцам не праткнуць; сорах саракоў; хоць заваліся; чорт што і інш.) – мала (курам на смех у 3-ім значэнні; на вераб’іны скок; у абрэз; як кату і інш.);

2) многа людзей (поле насеяна; <хоць> плот гарадзі) – мала людзей (не поле насеяна (насеяна, засеяна));

3) многа грошай (кішэня вялікая ў 2-ім значэнні; куры не клююць (не клявалі); тугая кішэнь (-я); хоць сцены ў хаце абклеівай (клеі)) – мала грошай (кішэня мала ў 2-ім значэнні);

4) многа выпіць, піць спіртное (без пальцаў) – мала выпіць, піць спіртное (на маленькай);

5) многа нагаварыць, наплесці, вылажыць і пад. (сем вёрст да нябёс і ўсё лесам; мех з торбай; сем карабоў; тры карабы і інш.) – мала нагаварыць, наплесці, вылажыць і пад. (слова за слова ў 1-ым значэнні; слова за словам; слова на словы ў 1-ым значэнні);

6) многа чаго-небудзь, каго-небудзь (будзь здароў у 2-ім значэнні; да ліха ў 1-ым значэнні; не бог ведае колькі; плюнуць некуды і інш.) – мала чаго-небудзь, каго-небудзь (раз-два і ўсё; <як> кот наплакаў);

7) многа чаго-небудзь (ад пуза ў 2-ім значэнні; валіцца цераз горла; да хваробы ў 2-ім значэнні; дай бог (божа) у 4-ым значэнні; дзякуй богу ў 3-ім значэнні; з горла прэ (пёрла); мала-веля ў 2-ім значэнні і інш.) – мала чаго-небудзь (на макава зерне; на шэлег у 1-ым значэнні);

Як відаць, прыслоўныя фразеалагізмы беларускай літаратурнай мовы са значэннем няпэўнай колькасці ствараюць бінарныя пары з супрацьлеглым значэннем і выступаюць як антонімы толькі пры ўмове, калі яны маюць не толькі супрацьлеглае значэнне, але і аднолькавую спалучальнасць са словамі свабоднага ўжывання.

Такім чынам, фразеалагічная антанімія з’яўляецца важнай часткай сістэмнай арганізацыі абраных фразеалагічных адзінак у беларускай літаратурнай мове, а адлюстраванне антаніміі ў фразеалагізмах з агульным значэннем ‘многа’ і ‘мала’ ў бінарных апазіцыях з’яўляецца характэрнай рысай уяўленняў беларусаў пра няпэўную колькасць – ‘многа’ і ‘мала’.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. Т. 1: А-Л. – 672 с.; т. 2: М-Я. – 704 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. Т. 3: Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыкл., 1979. – 672 с.